

позначилася на його становищі у 1938 році. Арешт, 6-річне ув'язнення, звільнення з таборів і, нарешті, самогубство³³, - такий трагічний фінал життя 68-річного відомого українського історика, громадського діяча, чесною і працьовитою людиною, яка через освіту і культуру намагалася утвердити високі людські ідеали.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. У деяких виданнях помилково називається інша дата і місце народження П.В.Клименка - 5 липня 1887 р. в м.Козельці (Див.: Компан О.С., Суслопаров М.З. До 80-річчя з дня народження П.В.Клименка //Укр.іст.журн. - 1967. - № 7. -С.135); 2.Компан О.С., Суслопаров М.З. Вказана праця. -С.136; 3.Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі - ЦДАВО України). -Ф.2582. -Оп.1. -Спр.182. -Арк.8; 4.Юркова О. Клименко Пилип Васильович //Довідник з історії України /За заг.ред. І.Підкови та Р.Шуста. Вид.2-е, доопр. і доп. -К., 2001. -С.312; 5.ЦДАВО України. -Ф.2582. -Оп.1. -Спр.182. -Арк.11; 6.Там само; 7.Там само. -Спр.2. -Арк.33; 8.Там само. -Арк.1,59; 9.Кам'янець-Подільський міський державний архів (КПМДА). -Ф.Р.-582. -Оп.1. -Спр.133. -Арк.44; 10.Там само. -Спр.33. -Арк.81; 11.Там само. -Спр.134. -Арк.166; 12.Там само. -Ф.Р.302. -Оп.1. -Спр.Ю. -Арк.32зв,33; Ф.Р.582. -Оп.1. -Спр.145. -Арк.16; 13.Там само. -Ф.Р.-582. -Оп.1. -Спр.145. -Арк.18; 14.Наш шлях. -Кам'янець-Подільський. -1920. -6 червня; 15.Там само. -20 березня; 16.Там само. -6 червня; 17.Там само. -23 квітня; 18.Нариси з історії архівної справи в Україні /За заг.ред.І.Матяш та К.Климової. -К., 2002. -С.350; 19.Там само. -С.352; 20.Там само. -С.351; 21.Там само; 22.Клименко П. Архівна справа на Україні //Українська старовина. -Кам'янець на Поділлі. -1919. -1919. -Ч. 1. -С.5; 23.ЦДАВО України. -Ф.1131. -Оп.1. -Спр.46. -Арк.4; 24.Там само. -Арк.5; 25.Наш шлях. -1920. -13 лютого; Гудзій Ю. З життя Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету: Спомини лікарського помічника й скарбника Університету //Наша культура: Науково-літературний місячник. -Варшава. -1936. -Кн.4(13). -С.293; 26.ЦДАВО України. -Ф.2582. -Оп.2. -Спр.22. -Арк.17; 27.КПМДА. -Ф.Р.582. -Оп.1. -Спр.93. -Арк.69; 28.Клименко П. Національно-культурні проблеми //Україна. -Кам'янець-Подільський. -1919. 22(9) жовтня. -С.5; 29.Там само; 30.Клименко П. Проблеми національної культури //Україна. -1919. -16(3) жовтня. -С.1; 31.Клименко П. Національно-культурні проблеми. -С.5; 32.Там само; 33.Юркова О. Вказана праця.-С.312.

О. О.Лойко

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ РОБОТА В ПОДІЛЬСЬКОМУ СЕЛІ В ПЕРІОД НЕПУ

В умовах непу в подільському селі важливе місце займала культурно-освітня робота як складова всенародної боротьби за ліквідацію віковичної культурної відсталості селянства. Вона включала діяльність різноманітних клубів, хат-читалень, сільбудів, різних аматорських колективів та гуртків.

Однак слід зазначити, що культурно-освітня робота в період непу була заідеологізованою і заполітизованою. Це пояснюється прагненням більшовиків і створених ними державних органів до встановлення тотального контролю над сферами духовного життя населення.

З цією метою ще в грудні 1920 р. український уряд створив при НКО Головний політико-освітній комітет - Головополітосвіту.¹ Йому було поставлено завдання "якнайшвидше об'єднати культурно-освітню роботу під єдиним керівництвом і спрямувати її на боротьбу з пережитками анархізму, бандитизму, петлюрівщини, на пропаганду законів і заходів Радянської влади".² У Вінниці було створено Губернську політосвіту, у повітах, волостях губернії створились такі ж політико-освітні комітети.³ Їх завданням було спрямувати культурно-освітню роботу на боротьбу за політичну освіту трудящих мас, ліквідацію неписьменності, підвищення загального культурного рівня населення.

Діяльність Головополітосвіти відчували на собі перш за все "Просвіти" які ще функціонували в багатьох селах України. "Просвіти" проводили величезну роботу і особливу увагу звертали на відродження українських звичаїв, традицій, на піднесення ролі української мови і взагалі української культури. Вони організовували хорові, музичні, драматичні гуртки. Так, в середині 1921 р. в селі Багринівці Літинського повіту "Просвіта" мала кілька секцій: драматичну, музичну, хорову, бібліотечну, шкільну. Найкраще працювала драматична секція, інші в цей час були на стадії організації. 2 травня відбулась вистава "Сирітка", яку поставили

учні школи, 3 травня - "Наймичка". Майже всі жителі села приходили, щоб подивитися вистави і розходилися після їх закінчення, отримавши величезне задоволення.⁴

Та новій владі були потрібні не стільки "вогнища культури", скільки "центри агітації та пропаганди". В 1920 р. у відозві ЦК "До всіх організацій КПУ" прямо ставилося завдання: оволодіти Просвітами як побутовою і звичайною формою культурно-просвітницької діяльності в українському селі. Просвітянські бібліотеки повинні бути переглянуті та доповнені комуністичною літературою, просвітянський театр, хор та інші повинні бути взятими під наше ідейне керівництво, саме приміщення освіти повинно стати місцем, звідки кожен сільський бідняк дізнається про головні та основні завдання Радянської держави.⁵

В липні 1920 р. Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило директиву "завоювання" Просвіт. Та "завоювання" Просвіт не вдалося. Більшовики просто не мали для цього відповідних інтелектуальних сил. В Просвітах цілковито панувала українська інтелігенція. "Репрезентуючи інтелігенцію, ці Просвіти являють собою величезну загрозу радянській владі і всьому пролетаріату на селі", - таку оцінку їм дали на Всеукраїнській нараді завідувачів відділами губкомів у лютому 1922 р.⁶ Після цього було організовано політичну, моральну, організаційну, фінансову облогу Просвіт. Та вони продовжували свою діяльність і гуртували навколо себе селянство. їх "самовільна українізація", не підпорядкована більшовицькому контролю, за своєю суттю була небезпечною для радянської влади. Так, центральний орган партійної преси засвідчував: "Ідеологічний вплив української інтелігенції, що почасти має національні ухили, на трудящі маси, особливо на селянство, все більше і більше поширюється. Створюється пряма загроза можливого відриву широких мас селянства і певної частини пролетаріату від нашого партійного керівництва",⁷ тому владі слід вдатися до альтернативної просвітницької політики, щоб завоювати селянство на свій бік і нейтралізувати вплив інтелігенції.

На початку 1922 р. було взято курс на ліквідацію просвітніх товариств, створення на їх базі хат-читалень та сільбудів, тобто насильну реорганізацію. Така політика щодо товариств "Просвіта" проводилася тому, що більшість керівників місцевої влади та й Губполітосвіта, яка підпорядковувалась Головополітосвіті, намагалась діяти згідно ідеології, нав'язаної центром. Ця ідеологія проголошувала, що дані гуртки мають націоналістичний характер, проповідують безкласовість, ідеалізують старовину і хуторянщину, протиставляють український народ іншим народам.

Спочатку ліквідація "Просвіт" не була нічим обумовлена, але вже восени 1922 р. була прийнята постанова про реорганізацію "Просвіт" на Україні. Реорганізація була чисто формальною, насправді ж вони просто закривались, а на їх місці організовувалися сільбуду і хати-читальні.⁸ Так, архівні дані свідчать про поступову ліквідацію товариств "Просвіта" в Подільській губернії: на 1 січня 1923 року їх було 206, на 1 квітня - 185, а на 1 липня - жодної.⁹ Однак, насправді, це не означало повного припинення діяльності "Просвіти". Документи свідчать, що інколи "Просвіти" ліквідовувалися лише формально, часто просто перетворювалися в сільбуду без будь-якої реорганізації.¹⁰ Але такі випадки траплялися досить рідко, та й вижити таким сільбудам в умовах панування єдиної ідеології було важко, бо в статуті товариства "Селянський будинок" визначалася його мета: поглиблювати політичну свідомість трудящих села й зміцнювати спілку пролетаріату і селянства; підносити культурно-політичну грамотність селянства; сприяти залученню трудящих мас села до активного будівництва радянської держави; пропагувати кооперування та колективізацію; вести боротьбу з куркульсько-буржуазним впливом та побутом на селі.¹¹

Для здійснення поставленої мети сільбуду організовували бібліотеки, музейні кутки, школи малописьменних, гуртки самоосвіти, оркестри, хори, художні гуртки тощо. Формами роботи були мітинги, збори, виставки, спектаклі, читання лекцій, доповідей, бесіди, де пропагувалася політика комуністичної партії. Також видавалися стінні газети.¹² Як пише сількор села Сергіївка Могилівської округи, в їхньому сільбуді щовечора проводились читання газет, на які збиралось багато селян.¹³

Однак, вже в 1924 р. кількість культурно-освітніх закладів на Поділлі зменшується. Через відсутність політосвітніх кадрів, поганий зв'язок центру з периферією Головополітосвіта не могла забезпечити належного керівництва роботою своїх органів на місцях, а ті, в свою чергу, не проявляли належної ініціативи. Свідченням цього є цілий ряд документів та публікацій в пресі. Так, завідувача хати-читальні села Борково Вінницької округи не раз зверталась до Губполітосвіти з проханням забезпечити хату-читальню книгами, без яких робота в даному закладі неможлива, але відповіді так і не отримала.¹⁴

Зменшення кількості культосвітніх установ було пов'язане і з нестачею коштів, оскільки "з переходом до нової економічної політики вони були переведені з держпостачання на госпрозрахунок", - відзначає Подільська Головополітосвіта.¹⁵ Для прикладу, фінансування сільбудів і хат-читалень в 1923-1924 рр. у Вінницькій окрузі відбувалось за такою схемою: всі районні сільбуду, а їх налічувалось 93, і 186 хат-читалень знаходилися на утриманні місцевого бюджету. На господарські видатки цим установам на рік відпускалося: районним сільбудам - 100 крб., сільським сільбудам - 25 крб., хатам-читальням - 15 крб. Решта культосвітніх закладів матеріальну базу утворювали з кооперативних відрахувань, коштів профспілок, грошових субсидій різних організацій та установ, прибутків від господарських підприємств та членських внесків.¹⁶

Для покращення матеріальної бази сільбудів і хат-читалень їхні статuti дозволяли мати господарські підприємства - сад, город, амбулаторію, насінневу крамницю, ремонтні майстерні тощо. Але іноді це мало і негативне значення. Так, Головополітосвіта Поділлі повідомляла, що "в деяких районах губернії господарське обростання проводиться за рахунок просвітницької роботи". Наприклад, в Могилівській окрузі майже вся сільська кооперація опинилася в руках сільбудів.¹⁷

Загалом на початку 20-х рр. культурно-освітня робота на селі була досить слабкою. Губернське управління селянськими будинками Поділля у звіті за 3-й квартал 1924 р. пояснювало це відсутністю ініціативи на місцях, відсутністю єдиного плану, невмінням знайти підхід до села. Зі всієї кількості сільбудів і хат-читалень були життєздатними лише 40%.¹⁸ Ось як відгукувались про роботу таких закладів сільські кореспонденти газети "Червоний край" за 1925 рік: містечко Юзвин Вінницької округи - кожна кімната нашого сільбуду - тільки чотири стіни, та ще й обдерті, обшарпані, по кутках павутиння, стеля чорна від лампи, лавок немає; село Куна Гайсинської округи - зайдеш у райсільбуд - на стіні календар роботи гуртків, керівник у кожному значиться, але жоден гурток не працює.

Однак були і позитивні відгуки: містечко Копайгород Могилівської округи - щовечора в будинку повно селянської і містечкової молоді, проводяться лекції, бесіди, доповіді, жваво працюють гуртки: сільськогосподарський, політичний, драматичний, співочий.²⁰

З року в рік кількість гуртків при сільбуддах і хатах-читальнях зростала. Це чітко проглядається за даними таблиці по Вінницькій окрузі.²¹

Назва гуртка	1925-1926	1926-1927	1927-1928
Сільськогосподарський	283	330	320
Політосвітній	192	285	285
Військовий	.	108	184
Драматичний	297	320	320
Науковий	51	52	52
Членів в них	829	1095	1141

Особливо охоче культосвітні заклади на селі відвідувала молодь. Деякі з них створювалися з її ініціативи. В селі Стрижавка Вінницької округи з ініціативи молоді 21 жовтня 1921 р. було створено драматичний гурток. Декорації та театральний реманент хлопці і дівчата придбали на власні кошти.²² Інколи навіть зібрання в хатах-читальнях і сільбуддах проходили у традиційних українських формах - вечорниць, досвідок.

Старших селян більш приваблювали питання поліпшення господарської діяльності, проблеми, пов'язані із землею, тваринництвом тощо. Популярністю користувалося читання газет та журналів. Інколи на таких читаннях було від 20 до 75 слухачів. В святкові дні хати-читальні та сільбуду відвідувало близько 300 чоловік, в будні - в 3-4 рази менше.²³

З середини 20-х рр. кількість культосвітніх установ на селі знову починає зростати. Про це свідчать дані таблиці по їх кількості у Вінницькій окрузі за 1924-1928 рр.²⁴

<i>Установа</i>	1924-1925	1925-1926	1926-1927	1927-1928
Окружний сільбуд	1	1	1	1
Райсільбуду та сільбуду	69	66	85	87
Хати-читальні	259	330	387	367

Відповідно до розширення мережі культурно-освітніх закладів на селі збільшується і кількість їх членів. Так, якщо на середину 1924 р. у Вінницькій окрузі членами сільбудів і хат-читалень було 5964 особи, то вже на середину 1928 р. їх налічувалось 20940.²⁵

Осередками культурно-освітньої роботи були також різні клуби, в них працювали театральні, хоріві, художні, стенографічні та інші гуртки, проводилися лекції на різноманітні теми. З часом кількість клубів на Поділлі зростала. Так, на 1 січня 1925 р. загалом на Вінниччині нараховувалося 69 клубів, які відвідувало 11618 чоловік.²⁶ Хоча клуби утворювалися переважно в містах, деякі активно діяли й у селах. Серед сільських клубів виділялися клуби сіл Шендерова і Никифоровець Вороновицького району, містечка Станіславчик Жмеринського району та ін.

Значне місце в культурно-освітній роботі займали бібліотеки. На початку 20-х рр. бібліотечна справа знаходилася на досить низькому рівні. Основними перешкодами до її становлення була відсутність приміщень, недостатня кількість книжкових збережень, а також кадрів культпрацівників. Тому, щоб налагодити нормальну роботу, особливо на селі, перед бібліотечною справою постали такі завдання; підготовка і перепідготовка бібліотечних працівників; розширення мережі пересувних бібліотек; зміцнення матеріальної бази бібліотек; залучення населення до користування бібліотеками.²⁸

Для вирішення цих завдань було вжито ряд заходів, які дозволяли поліпшити бібліотечну справу і розширити кількість читачів. Найкраще цю справу було організовано у Вінницькій, Могилів-Подільській, Тульчинській та Гайсинській округах. Так, у Вінницькій окрузі на кінець 1922 р. діяло 8 бібліотек, в яких налічувалося 21740 книжок.²⁹

Користувалися книгами читачі безкоштовно. Вони видавались на термін до 7 днів, за кожний прострочений день стягувався штраф у розмірі 1 копійки.

В селах бібліотеки розміщувалися в основному при сільбудах і хатах-читальнях, інколи вони навіть не мали свого працівника-бібліотекаря, тут працював член закладу. В середньому сільбуд мав бібліотеку 40-60 книжок.³³ Книжкові фонди переважної більшості сільських бібліотек були дуже бідні, але з кожним роком поповнювалися. В 1924 р. типова сільська бібліотека містила книги з сільського господарства, землеустрою, земельного права, кооперації, кустарної промисловості, природознавства, географії, медицини, історії, політграмоти та економіки.

Сільські бібліотеки вживали різноманітні заходи для залучення читачів: влаштовували виставки нових книг, проводили вечори книги, вивішували списки рекомендованої літератури з різних питань, організовували читацькі конференції, літературні вечори, свята рідного слова, пісні, пам'яті визначних українських письменників, які набули особливої популярності після впровадження політики українізації.

Широку художню діяльність на селі розгорнули невеликі театральні колективи та аматорські драматичні гуртки, які утворювалися при клубах, сільбудах і робили свій внесок в культосвітню роботу. Так, Брацлавський повітовий політосвітній відділ у своєму звіті

повідомляв: " В містах та містечках повіту діє 8 театральних колективів, в селах - 16, драматичних гуртків - 26. За 1922 рік в містах було поставлено 284 вистави, в селах - 89, проведено 16 концертів в містах і 4 в селах, дано 25 хороших концертів".³¹

Загалом на Поділлі в 1922 р. існувало 246 театральних груп і гуртків. А на 1 січня 1925 р. гуртків було 269 з кількістю учасників 17070 чоловік, а театральних груп - 71.³²

Широку культурно-освітню роботу в 1923 р. організував ТСорделівський сільбудинок Вінницької округи. За півроку він влаштував 34 читання газет, журналів, 10 доповідей, 31 лекцію, 13 вистав, навчив письму 26 осіб. При сільбуді були створені літературний та драматичний гуртки. За рік сільбуд відвідало 3840 чоловік.³³

'Отже, хоча закриття "Просвіт" було негативним явищем, не можна говорити, що відкриття сільбудів і хат-читалень також було негативне, адже дані установи теж намагалися задовольнити інтереси селянства. Недоліками в їх роботі тепер були недостатнє приділення уваги українській культурі та надмірна політизація, адже в першу чергу перед ними ставилися завдання пропагування законів та заходів радянської влади, а вже потім підвищення загального культурного рівня населення.

З початку організації сільбуду, як і всі культурно-освітні установи, перебували на державному утриманні, але незабаром у зв'язку з важким економічним становищем сільбуду були переведені на самоокупність.

Період з 1922 по 1924 р. характеризується зростанням кількості сільбудів і в першу чергу за рахунок того, що в грудні 1922 р. уряд України оголосив кампанію по створенню єдиного культосвітнього центру - сільбудинку. Так, у 1923 р. на Поділлі діяло 130 сільбудинків³⁴, а у 1924 р. - 549 з кількістю членів 16435.³⁵

Одночасно з кількісним зростанням сільбудинків проводилася перебудова їх роботи в напрямі широкого залучення трудящих, використанні їх творчої енергії. З цією метою сільбуду з державних перетворювались у громадські шляхом запровадження добровільного індивідуального членства та внутрішнього самоврядування. У відповідності з такими змінами був розроблений і в 1924 р. затверджений статут товариства "Селянський будинок", згідно з яким сільбуд створювався як товариська організація, що мала зосередити навколо себе всі культурно-освітні засоби та сили на селі і спрямувати їх на піднесення культурно-політичного рівня селянства.³⁶

З метою зміцнення і покращення роботи сільбудів, залучення до них широких мас селянства у червні 1925 р. на Вінниччині урочисто відзначався п'ятирічний ювілей їх існування.³ На засіданні Президії Вінницького окружного виконкому, яке відбулося у лютому 1926 р., констатувалося погравлення роботи сільбудів на Поділлі. Але поруч з досягненнями в їх діяльності існував цілий ряд недоліків. Все ще слабкою була активність населення, особливо низький відсоток становило доросле селянство. Сільські культосвітні працівники були низької кваліфікації, спостерігалася величезна плінність кадрів та брак коштів на їх перепідготовку. Деякі завідувачі сільбудів були байдужі до своєї роботи. Так, сількор Гриб села Промошанець на Могилівщині пише, що зав.сільбудинком тов. Цмух "засунув книги в шафу, а сам ходить по вулицях і збирає гроші на музику, а ввечері збирає свою компанію і справляє культурно-освітню роботу самогоном".

В сільрадах також часто не вистачало коштів на паливо і світло, багато з них розташовувались у непридатних приміщеннях.

Іншими культурно-освітніми установами були хати-читальні. За своїми завданнями та методами роботи вони були подібними до сільбуду, а відрізнялися лише тим, що вважались початковою культосвітньою установою. Тут теж проводилися лекції, бесіди, збори, читання газет, журналів, брошур. Найбільш поширеною формою роботи було колективне читання, адже на початку 20-х рр. спостерігалася слабке поширення книг на селі. В першу чергу, читалися місцеві газети українською чи російською мовами, а також центральні газети та журнали. Найбільш популярними серед населення були газети "Вісті", "Селянська правда", та журнали "Селянка України", "Огоньок".³⁹

В хатах-читальнях організовувалися довідкові столи, де селяни могли отримати відповіді на питання стосовно земельних, податкових та інших справ.

Хати-читальні, як правило, розміщувались у колишніх поміщицьких чи попівських будинках або займали дві-три, іноді лише одну кімнату в будинку сільської Ради чи школи. Так, в селі Вишенька Молокутищанського району для хати-читальні було відведено будинок священика та дяка.⁴⁰

Утримувалися хати-читальні частково за рахунок державних дотацій, а головним чином від прибутків з земельних ділянок, якими вони були наділені, і від оренди млинів, прокатних пунктів тощо. Часто зустрічались випадки, коли селяни використовували власні хати для їх організації. Так, у березні 1923 р. хату-читальню було відкрито в селі Уладівка Пиківської волості на власні кошти селян,⁴¹ в селі Мазурівка Хмільницького району на зборах громадян у лютому 1928 р. було ухвалено зібрати 3000 крб., щоб на ці гроші збудувати хати-читальні. Наведені факти є свідченням прямої зацікавленості селян в існуванні хат-читалень, які були культурно-освітніми центрами сіл.

У 1923-1924 рр. спостерігається зростання кількості хат-читалень. Так, якщо на січень 1923 р. їх нараховувалося на Вінниччині 257, то в червні того ж року їх було вже 348.⁴²

На кінець 20-х рр. дедалі помітніше місце у політичному і культурному житті населення посідало радіо та кіно. Кількість радіо- та кіноустановок поступово зростала. На кінець 1927 р. лише у Вінницькій окрузі нараховувалося 350 радіоустановок. З 1925 по 1928 р. кількість кіноустановок тут зросла з 19 до 24. Лише за 1927-1928 рр. було проведено 1644 кіносеансів, які відвідало 155414 селян.⁴³ Проте в порівнянні з містом, село було більш обділеним цим видом мистецтва. До 1925 р. основною формою демонстрування фільмів у сільській місцевості була кінопересувка, та й пересувок була мізерна кількість. Тому ВУФКУ в 1925 р. розробило план кінофікації села виключно стаціонарними установками. На 1 жовтня 1925 р. по Україні їх нараховувалося 215 одиниць.⁴⁴ До 1 жовтня 1926 р. планувалося змонтувати ще 600, причому третину апаратів ВУФКУ мали сподівання знайти на місцях.⁴⁵ Але час показав, що ці плани так і залишилися не виконані. Однією з причин їх невиконання було те, що часто на місцях кошти, виділені на кінофікацію сіл, осідали в містах. На Поділлі ж усі кіноустановки вирішили розмістити в містечках. І лише втручання ВУФКУ призвело до виправлення допущених помилок.⁴⁶

Ціна квитка на перегляд кінофільмів у сільській місцевості була значно нижчою, ніж у містах, і становила 3-5 коп. З одного боку, це давало змогу широким колам селянства залучатися до кіномистецтва, але з іншого - стало причиною того, що в села, як правило, потрапляли кінофільми недостатньої технічної і художньої якості.

Отже, в цілому досягнення в галузі культурно-освітньої роботи в роки непу були безсумнівними. І хоча пропаганда марксизму-ленінізму, орієнтація на будівництво комуністичного суспільства були не останніми в цій формі культосвітньої роботи, поряд з цим люди торкалися української і світової літератури, поглиблювали свої знання, брали активну участь в громадсько-політичному житті, в українізації суспільства. Якщо брати до уваги саме ці напрями масової культурно-освітньої роботи, то врешті цю роботу потрібно оцінити як позитивну.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Культурне будівництво в Українській РСР. Збірник документів і матеріалів.-К.,1979.-С.2205; 2. Турченко Ф.Г. Новітня історія України. Частина перша (1917-1945 рр.). Підручник для 10 класу середньої школи.-К.,1996.-С.196; 3. ДАВО.-Ф.254.-Оп.1.-Спр.17.-Арк.33; 4. Вісти.-1921.-15 травня; 5. ЦДАГО України.-ф.1.-0п.20.-Спр.354.-Арк.225; 6. Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-30-х років: соціальний портрет та історична доля.-К.,1992.-С.74; 7. Комуніст.-1924.-20 вересня; 8. Шевчук Г.М. Культурне будівництво на Україні в 1921-1925 рр.-К.,1963.-С.79; 9. ДАВО.-Ф.Р.254.-Оп.1.-Спр.195.-Арк.1; 10. Там само.-Ф.Р.256.-Оп.1.-Спр.691.-Арк.93; 11. Довідник для сільського політосвітнього робітника.-Вінниця,1924.-С.76-77; 12. Там само.-С.78; 13. Червоне село.-1923.-19 квітня; 14. Вісти.-1921.-25 листопада; 15. ДАВО.-Ф.Р.256.-Сп.п.1.-Спр.691.-Арк.60; 16. Там само.-

Арк.350;17. Там само. Ф.Р.254.-Оп.1.-Спр.195.-Арк.75; 18. Там само; 19. Червоний край.-1925.-2 лютого; 20.Там само.- 5 лютого; 21. ДАВО.-Ф.Р.254.-Оп.1.-Спр.195.-Арк.75.22. Вісти.-1921.-26 жовтня; 23. ДАВО.-Ф.Р.256.-Оп.1.-Спр.691.-Арк.61; 24. Там само.-Спр.722.-Арк.74-75; 25. Там само.-Спр.98-99.-Арк.74-75; 26. Бюллетень Подольського статистического бюро.-1925.-№2(29).-Вінниця,1925.-С.98-99; 27. ДАВО.-Ф.Р.256.-Оп.1.-Спр.591.-Арк.64; 28. Там само; 29. Там само.-Ф.254.-Оп.1.-Спр.195.-Арк.135; 30. Там само.-Арк.197; 31. Поділля в період відбудови народного господарства (1921-1925 рр.): Збірник документів і матеріалів.-Вінниця, 1957.-С.244; 32. Там само.-С.289; 33. Червоне село.-1923.-9 травня; 34. ДАВО.-Ф.254.Оп.1.-Спр.197.-Арк.310; 35. Там само.-Ф.842.-Оп.1.-Спр.74.-Арк.115; 36. Розвиток української культури за роки Радянської влади.-К.,1967.-С.52; 37. ДАВО.-Ф.254.-Оп.1.-Спр.118.-Арк.125; 38. Червоний край.-1924.-24 травня; 39. ДАВО.-Ф.842.-Оп.4.-Спр.74.-Арк.52; 40. Там само.-Ф.595.-Оп.1.-Спр.136.-Арк.30; 41. Поділля в період відбудови народного господарства (1921-1925 рр.): Збірник документів і матеріалів.-Вінниця,1957.-С.35; 42. Червоний край.-1928.-9 лютого; 43. ДАВО.-Ф.254.-Оп.1.-Спр.50.-Арк.359; 44.Там само.-Ф.Р.256.-Оп.1.-Спр.722.-Арк.89; 45. ЦДАГО України.-Ф.І.-Оп.20.-Спр.2691.-Арк.69; 46. ЦДАВО України.-Ф.539.-Оп.3.-Спр.403.-Арк.89.

А.М.Ібрагімова

«ПОЛЬСЬКИЙ ФАКТОР» УКРАЇНСЬКОГО ПОВСТАНСЬКОГО АНТИБІЛЬШОВИЦЬКОГО РУХУ 1921 - 1922 РР.

Останнім часом вийшла велика кількість цікавих публікацій, присвячених повстанському антибільшовицькому руху в Україні в 1919 - 1922 рр.. Але часто ці публікації зводяться тільки до фіксації самого руху, без його аналізу, причому повстанство в Україні подається ізольовано, у відриві від «зовнішніх факторів» його розвитку. Дослідниками розглядаються тільки зв'язки повстанства з державними центрами і військовим командуванням УНР, намагаючись не звертати уваги на зв'язки багатьох повстанських формувань з командуванням Польщі, Румунії, Врангелем, із Савенковим. Сучасні історики так і не дали відповідь на питання про характер зв'язків українського повстанства і польського військового командування¹.

Радянські ж історики, починаючи з 20 - х рр., намагалися представити українське повстанство як «агентів міжнародної буржуазії і контрреволюції» і «шпигунів». Відома тенденційна брошура Ю.Тютюнника дала великий матеріал для таких суджень².

Союз між українським повстанством і польським командуванням базувався на загальній ворожнечі до нової «червоної» імперії і на договірних основах між Польщею й УНР. Варшавський договір 1920 р. був скріплений кров'ю польських і українських солдатів.

Очевидно, що польське військове командування підтримувало і мало безпосередні стосунки із деякими повстанськими українськими отаманами ще із січня 1920 р. (коли тільки планувався «похід на Київ»), але серйозно співпраця поширилась із грудня 1920 р. у зв'язку з тим, що армія УНР перестала бути серйозним самостійним воєнно - політичним фактором. В УСРР з Польщі, були направлені емісари, яким доручалося організувати координаційний центр повстанства в Україні.

Шеф 2-го відділу Генерального штабу Польського війська І. Матушевський вважав повстанство в УСРР серйозним конкурентом Радянській владі і противою «вимогам галичан», а союз із С.Петлюрою і Ю.Тютюнником фактом, зміцнюючим обороноздатність і внутрішнє становище Польщі³.

У Польщі у грудні 1920 р. С.Петлюрою був створений Повстанський відділ при українському Генштабі, а в січні 1921 р. - Партизансько - повстанський штаб при Головному отамані на чолі з генералом Ю.Тютюнником. «Загальне повстання» в УСРР планувалося спільно з польським командуванням та командуванням сил УНР, причому союзники вважали, що необхідно почати повстання в УСРР вже в травні 1921 р., приурочивши його до зборів врожаю та продрозкладки. До цього часу польське командування обіцяло озброїти й організувати ударну групу армії УНР у 2 тис. солдат. С.Петлюра тоді підписує наказ про підготовку до збройного повстання в УСРР, в якому наказує не починати «жодного неорганізованого виступу», а чекати наказу про початок загального повстання.

У квітні 1921 р. польське командування наказало перебазувати ГПартизансько-